



Ze Szwajcarii do Polski

ANNA WARDZIAK

Około 70 map ze zbiorów Muzeum Polskiego w Rapperswilu można oglądać na wystawie otwartej 5 maja w Zamku Królewskim w Warszawie. Jest to fragment liczącej ponad 800 map i 22 atlasy kolekcji „Cartographia Rappersviliiana Polonorum” będącej własnością polskiego muzeum mającego swoją siedzibę w tym szwajcarskim mieście.

Trzonem całego zbioru są mapy podarowane w 1983 r. przez wdowę po pułkowniku Romanie Umiastowskim, pochodzące ze wspaniałej zgromadzonej przez niego kolekcji kartograficznej. Zgodnie z wolą ofiarodawcy wszystkie elementy kolekcji zostały zinwentaryzowane i skatalogowane przez geografa Piotra M. Mojskiego. Prace zostały ukończone w połowie 1996 r. i zwieńczone wydaniem obszernego katalogu. Nie były to jednak pierwsze mapy, które trafiły do Muzeum. Wcześniej w tamtejszej bibliotece znalazło się kilka-

Fot. 1. Fragment mapy „Tabula Octava de Europa” pochodzącej z florenckiego (1482 r) wydania „Geographii” Ptolemeusza, przybliżona skala oryginału 1:10 000 000. ►





dziesiąt map podarowanych przez Tadeusza Szmitkowskiego i kilku anonimowych ofiarodawców. Istotny wkład w powstanie kolekcji mieli też Jadwiga i Jan Nowak-Jeziorańscy, a także Adam Heymowski, nieżyjący już dyrektor biblioteki królewskiej w Sztokholmie, którzy wzbogacili muzeum swoimi zbiorami.

Do tej pory kolekcję zaprezentowano zaledwie dwukrotnie w 1996 r. w krużganku rapperswilskiego zamku, w którym mieści się Muzeum Polskie. Cieszy więc, że trzecia prezentacja ma miejsce w Polsce. Inauguracją podróży po naszym kraju jest właśnie wystawa w murach Zamku Królewskiego w Warszawie.

Najstarsze mapy zaprezentowane w sali biblioteki stanisławowskiej to „Tabula Quarta de Europa” obejmująca Germanię Wielką i „Tabula Octava de Europa” obejmująca Sarmację Europejską (fot. 1). Stanowią one fragment florenckiego (z 1482 r.) wydania „Geographii” Klaudiusza Ptolemeusza (90-168 r. n.e.), który jako pierwszy dokonał próby prezentacji świata w postaci obrazu kartograficznego. Dla opisu części Europy obejmującej ówczesną Polskę użyto określenia Sarmatia. Nazwą tą określano ziemie zamieszkałe przez plemiona pochodzenia perskiego – Sarmatów, których w literaturze XV-XVII-wiecznej uważano za przodków Polaków lub polskiej szlachty.

Kolejne wydania ptolemeuszowskiego dzieła uzupełniano nowymi mapami – Tabula Nova. Niemieccy naukowcy podjęli intensywne prace nad stworzeniem nowej mapy Europy Środkowej. W tym celu wykonywano spisy miejscowości, tzw. itineraria, które wraz z mapami żeglarskimi (portolanami) stanowiły główne źródło informacji dla sporządzenia nowych map. Owocem tych prac była m.in. mapa Europy Środkowej Mikołaja z Kuzy. Znaczący przedmiot twierdzą, że prawdopodobnie współpracował on z polskim historykiem, kronikarzem i dyplomata – Janem Długoszem, sekretarzem biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, od którego czerpał informacje na temat naszego kraju. Na to, że autorem fragmentu obejmującego ówczesne państwo polskie był niewątpliwie Bernard Wapowski (uważany za ojca polskiej kartografii), wskazują umieszczone na mapie Europy nazwy rodzinnych wsi Polaka – Wapowice i Radochonice. Na wystawie

◀ Fot. 2. „Borussiae Regnum” – fragment mapy politycznej Tobiasa Conrada Lottera wydanej w Augsburgu w 1759 r., przybliżona skala oryginału 1:50 000.

można obejrzeć jedną z jej wersji, opracowaną przez Marco Beneventano, pochodzącą z rzymskiej edycji „Geographii” (z 1507 r.) – mapę Polski, Węgier, Czech, Niemiec, Rosji i Litwy.

Z kolejnych wydań ptolemeuszowskiej „Geographii” możemy obejrzeć „Octava Europę Tabula” ze strasburskiej edycji alzackiego kartografa Martina Waldseemüllera z 1513 r. oraz „Tabula Europae VIII” wydaną w Bazylei w 1545 r. przez Sebastiana Münstera, szwajcarskiego humanistę, geografę i wydawcę. Z kolejnej wersji tego dzieła pochodzą mapy Gerarda Mercatora, flamandzkiego geografę i kartografa działającego w Duisburgu, twórcy podstaw kartografii matematycznej. Jego mapy opatrzone są solidnie opracowanymi opisami współrzędnych geograficznych w ramkach map. „Eur. VIII. Tab.” jest jedyną mapą kolekcji pochodzącą ze zbioru wydanego w 1578 r. w Kolonii.

Przegląd nowożytnych wydań dzieła Ptolemeusza świadczy o ogromnym znaczeniu tej pracy i wielkim zainteresowaniu matematycznymi podstawami tworzenia map po okresie średniowiecza (kiedy to, prawdopodobnie tylko oficjalnie, kartografia była nauką zapomnianą).

Na wystawie liczne są mapy Abrahama Orteliusa – twórcy XVI-wiecznych atlasów, który w jednym z nich, wydanym w Antwerpii w 1579 r., zamieścił mapę Polski opracowaną przez czeskiego kartografa Wacława Grodeckiego, do dziś uważaną często za najstarszą znaną mapę Polski. Nie brakuje też map Gerarda de Jode (wydawcy atlasów, sztycharza i kartografa) oraz jego syna Corneliusa. Na mapie „Polonia amplissimi regni...typus geographicus” pochodzącej z atlasu wydanego w Antwerpii w 1576 r. widnieje portret Stefana Batorego, a na mapie z 1593 r. – portret Zygmunta III Wazy, co wskazuje, na czyje zamówienie były wykonane.

Wiele map kolekcji pochodzi z atlasów wydanych przez holenderską rodzinę Blaeu – słynnych kartografów działających na przełomie XVI i XVII w. Ich opracowania charakteryzują się bogatą ornamentyką i ikonografią. Na wystawie prezentowane są mapy z ich atlasu zdobione przez słynnego złotnika amsterdamskiego Dircka van Santena.

Uwagę zwraca też mapa polityczna wyda-

Fot. 3. Fragment mapy Dniepru powstałej jako uzupełnienie mapy Wielkiego Księstwa Litewskiego, Amsterdam 1613-1635. Przybliżona skala oryginału 1:300 000. ►





na w 1625 r. w Londynie „A newe mape of Poland” w postaci miedziorytu kolorowanego. Jest ona przeróbką mapy Polski iśląska Gerarda Mercatora opracowaną przez Johna Speeda, na której, poza treścią kartograficzną, znalazły się portrety przedstawicieli polskiej szlachty, a także widoki miast – Gdańska, Krakowa, Krosna, Poznania, Sandomierza i Wrocławia.

Ciekawostkę stanowią mapy pochodzące z atlasów kieszonkowych, m.in. „Polonia” wykonana prawdopodobnie przez Petera Kaeriusa, która ukazała się w kilku wydaniach atlasu Johna Speeda w Londynie w latach 1627-1676. „Polonia et Silesia” to z kolei mapa opracowana przez Gerarda Mercatora ukazująca się w kolejnych wydaniach w Amsterdamie w latach 1607-1651; „Polonia Regnum” – zmniejszona przeróbka mapy Mercatora zamieszczona w „Geographii” Ptolemeusza opracowanej i wydanej przez Simona Galignani de Karrera w Wenecji w 1596 r.; „Polonia Regnum Ducatusq” – mapa rytowana przez Gottfrieda Eichlera pochodzi z dzieła „Atlas Geographicus” wydanego przez Tobiasa Lobecka w Augsburgu w 1760 r. Interesująca jest anonimowa mapa żeglarska

◀ **Fot. 4.** Kartusz tytułowy z mapy wydanej w Wiedniu w 1730 r, skala oryginału 1:800 000. **Fot. 5.** Plan Warszawy, Londyn 1772 r., przybliżona skala oryginału 1:692 000. ▼



Fot. 6. Mapa Zatoki Gdańskiej wykonana w orientacji południowej, Norymberga 1696, przybliżona skala oryginału 1:50 000. ►

ska przedstawiająca północny Atlantyk, wydana najprawdopodobniej w XVI wieku na wzór wcześniejszych portolanów. Widnieją na niej godła najbardziej znaczących ówczesnie państw europejskich, w tym Polski, a zarys lądów jest zadziwiająco podobny do przedstawianego na współczesnych mapach Europy. Jest to także jedyna mapa w kolekcji wydrukowana na pergaminie (fot. 9). Z kolei zaskakujący na pierwszy rzut oka, ze względu na orientację południową, jest obraz Zatoki Gdańskiej na mapie z 1696 r. wydanej w Norymberdze (fot. 6). Z późniejszych ciekawą wydaje się mapa morska przedstawiająca Morze Bałtyckie z wydanego w Amsterdamie w 1739 roku „Atlasu de Navigation” (fot. 7).

Liczne są mapy Ukrainy z kolorowanym miedziorytem Johanna Baptisty Homanna, wydanym w Norymberdze w 1748 r., a także z interesującą przeróbką mapy Guillaume’a le Vasseur Bauplana również wydaną w Norymberdze w latach 1720-1760. Warto wspomnieć o autorze tej ostatniej, francuskim kartografie i inżynierze, który był równocześnie jednym z najbardziej aktywnych oficerów w służbie polskiej. W 1639 r. kierował wyprawą do ujścia Dniepru, co stało się jednym z najważniejszych przedsięwzięć w historii kartografii europejskiej.

U wagę zwraca też mapa Księstwa Litewskiego wydana w Amsterdamie (1613-1635), wykonana przez Tomasza Makowskiego z inicjatywy i na zamówienie księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła. Amsterdamski wydawca i kartograf, założyciel najpotężniejszego wydawnictwa kartograficznego w ówczesnej Europie, William Blaeu zamieścił kopię tej mapy wykonaną przez holenderskiego rytownika Gerarda Hessela w 1613 r. w swoich atlasach po 1630 r. Do końca XVII w. była ona głównym źródłem wiedzy o tym obszarze Europy. Mapa Radziwiłła-Makowskiego uzupełniona wspaniałym, szczegółowo opracowanym kartonem dolnego biegu Dniepru (fot. 3) stała się jednym z pomników ówczesnej kartografii tej części Europy. Przez ponad 150 lat stanowiła jedyny materiał informacyjny dotyczący ziem na niej przedstawionych. Do dziś zadziwia swym wspaniałym wykonaniem i liczbą zawartych informacji geograficznych i historycznych. Uznanie nazwiska Tomasza Makowskiego za jedynego autora radziwiłłowskiej mapy Litwy jest, zdaniem



Roman Umiastowski – ofiarodawca map

Żył w latach 1893-1982. Pułkownik dyplomowany, walczył o Polskę zarówno z bronią w ręku, jak i słowem pisanim. W 1937 r. był dowódcą 37. pp w Kutnie i równocześnie członkiem komisji geograficznej Polskiej Akademii Umiejętności. Po zakończeniu II wojny światowej musiał jak inni rozpocząć życie na obczyźnie. Głębokie wykształcenie ogólne, znajomość geografii, którą wykładał w Wyższej Szkole Wojennej, znajomość historii i języków obcych pozwoliły mu zdobyć nowe fache antykwarium. Specjalizował się w starych mapach, książkach i rycinach. Znany był i powszechnie szanowany w świecie antykarskim i w szerokich kołach zbieraczy jako wybitny antykwarez i znawca przedmiotu. Jednym z jego celów było zebranie osobistej kolekcji poloników, która stanowiłaby jego spuściznę przeznaczoną dla przyszłych pokoleń zarówno w Polsce, jak i na obczyźnie. Temu celowi ma służyć zbiór ofiarowany Muzeum Polskiemu w Rapperswilu. ⁽¹⁾



wielu badaczy, co najmniej kontrowersyjne. Był on bowiem rytownikiem i jego wiedza nie pozwalała mu na samodzielne wykonanie takiego dzieła. Czystorys mapy jednak został wykonany niewątpliwie ręką znawcy, fachowca grawerskiego i artysty. Wiadomo, że Radziwiłł pozyskał do współpracy kartografa koronnego, Słazaka z pochodzenia, Macieja Strubicza. Niezwykle dokładna lokalizacja miejscowości, w których rozlokowane były kolegia jezuickie, wskazuje na zaangażowanie członków tego zakonu w prace nad opracowaniem tego przedsięwzięcia.

Wystawa została wzbogacona kilkoma eksponatami należącymi do zbiorów Zamku Królewskiego. Są to podarowane przez płk. Umiastowskiego dwa globusy – globus nieba i globus Ziemi, wykonane według projektu Vincenzo Coronellego w Paryżu odpowiednio w 1693 i 1688 r., a także fascimile rękopisu „Cosmographii” Ptolemeusza z lat 1472-1473, pochodzące ze zbiorów Biblioteki Watykańskiej. Z kolei „Atlas Carte de la Pologne” wydany w Londynie w 1772 r. przez Antonia Giovanniego Rizzi-Zannoniego to depozyt prywatny w Zamku Królewskim w Warszawie.



▲ Fot.7. Fragment mapy obejmującej Morze Bałtyckie z „Atlasu de Navigation” wydanego w Amsterdamie w 1739 r. Skala oryginału 1:2 000 000.

◀ Fot. 8. „Ukrania” – fragment mapy Ukrainy (cz. zach.) opracowanej przez Jana Baptistę Homanna, Norymberga 1748 r. Przybliżona skala oryginału 1:3 000 000.

Ekspozycję zamykają dwa plany Warszawy. Pierwszy powstał w Paryżu w roku 1705 (fot. 10), drugi – w Londynie w 1772 r. (fot. 5). Na obu umieszczone są panoramki Warszawy od strony Pragi. Nowszy, o orientacji zachodniej, zawiera szkice kilku znanych warszawskich pałaców m.in. Czartoryskich, Radziwiłłów, Branickich, Ostrowskich, Wielopolskich. Posiada też dość bogatą legendę z licznymi obiektami miasta. Pochodzi on z opracowanej przez Antonia Giovanniego Rizzi-Zannoniego mapy Polski „Carte de la Pologne” powstałej z inicjatywy księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego – protektora nauk województwa nowogrodzkiego, uważanego za ówczesnego patrona kartografii polskiej. Prace nad tą mapą trwające ponad 20 lat rozpoczęto ok. 1740 r. przy udziale wielu kartografów, m.in. Saint-Hillarego, F.F. Czackiego. Ostateczną wersję tej mapy opracował właśnie Rizzi-Zannoni, wydając ją pod własnym nazwiskiem w Londynie

w 1772 r. Mapa uchodzi za jedno z najlepszych dzieł kartograficznych tego okresu dotyczących ziem polskich.

Nie sposób opisać tu wszystkich ekspozatów. Żeby się z nimi zapoznać, warto wybrać się na tę wystawę osobiście. Taką wizytę to niewątpliwie interesująca lekcja historii kartografii. W Warszawie kolekcję można oglądać do 6 lipca. Później będzie prezentowana w Gdańsku i we Wrocławiu (wzbogacona o zbiory obejmujące tematyką tamte regiony).

Zdjęcia Jacek Skwirowski

Literatura:

1. *Polska cała, katalog starych książek, map i rycin XV-XIX wieku Polski dotyczących w zbiorach Muzeum Polskiego w Rapperswilu z kolekcji Romana Umiastowskiego, Muzeum Polskie Rapperswil/Szwajcaria 1991 r.*
2. **Piotr Maria Mojski** *Cartographia Rappersviliiana Polonorum, katalog zbiorów kartograficznych Muzeum Polskiego w Rapperswilu, Muzeum Polskie Rapperswil/Szwajcaria 1996 r.* Fot. 3 i 4 – pochodzą z tego katalogu.

Fot. 9. Fragment mapy obejmującej Północny Atlantyk wykonanej prawdopodobnie w XVI w. Przybliżona skala oryginału 1:25 000 000. ►

Fot. 10. Plan miasta Warszawy z widokiem stolicy od strony Pragi. Przybliżona skala oryginału 1:20 000, Paryż 1705 r. ▼

